

PREDSODKI DO JUDOV PRI IVANU CANKARJU IN STEFANU ZWEIGU

Irena Avsenik Nabergoj

Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje, ZRC SAZU, Ljubljana
Teološka fakulteta, Ljubljana
Fakulteta za humanistiko, Nova Gorica

UDK 316.647.8(=411.16):929Cankar I.:929Zweig S.

Namen prispevka je obravnava literarnih prikazov Judov v Cankarjevih delih, s tezo, da stereotipno opisovanje Judov v literaturi samo po sebi še ne kaže zanesljivo, kako je Cankar doživljal predsodke o Judih. Avtobiografija avstrijskega pisatelja judovskega rodu Stefana Zweiga *Včerajšnji svet* pa nam daje dodatno osnovo za razumevanje sociološkega, psihološkega, zgodovinskega in ideološkega ozadja antisemitizma v širšem okviru problematike odnosov ljudi do drugih etničnih in verskih skupin.

Ivan Cankar, Stefan Zweig, predsodki, Judje, antisemitizem

The aim of the paper is to deal with literary depictions of Jews in Cankar's works, with the thesis that the stereotyped portrayal of Jews in literature is not in itself a certain indication of how Cankar reacted to prejudices against Jews. The autobiography by the Austrian writer of Jewish origin Stefan Zweig, *The World of Yesterday*, offers an additional basis for understanding the sociological, psychological, historical and ideological background to anti-Semitism within the broader framework of the attitude of people to foreign ethnic and religious groups.

Ivan Cankar, Stefan Zweig, prejudices, Jews, anti-Semitism

Študije o navzočnosti in življenju Judov na Slovenskem skozi stoletja nam posredujejo veliko dragocenih podatkov o okoliščinah, ki so vplivale na podobo Judov med Slovenci. Pogostnost motivike Judov v literaturi je posledica edinstvene zgodovine in versko-kulturnega vpliva izraelskega oziroma judovskega ljudstva, ki sta bila v različnih zgodovinskih obdobjih razlog za poseben status Judov med priseljenci po vsem svetu. Ker so bili na splošno uspešni v vsaki novi domovini, so bili tudi povsod razpoznavni in v ospredju pozornosti predstavnikov drugih ljudstev in kultur, tudi na Slovenskem. V dolgem obdobju slovenske literarne ustvarjalnosti, od najstarejše zapuščine ljudskih pesmi do sodobnih umetniških stvaritev, je nastalo veliko literarnih del, v katerih so Judje predstavljeni z različnih vidikov. Obsojanje Judov

vsebuje že srednjeveška pesem o Veliki noči (Pogačnik 1974a: 48), motiviko Judov zasledimo pri Trubarju (Pogačnik 1974b: 107, 132), Svetokriškem (1974: 137–138), Valvasorju (1994: 272), Prešernu (1974: 38, 60) ter številnih poznejših slovenskih avtorjih.

Ko se lotimo tovrstne slovenske kulturne dediščine, nam je jasno, da literarni ustvarjalci v motivu Judov vidijo predvsem simbol, ki presega zgodovinski in sociološki okvir. Na področju katerekoli vrste predsodkov (rasnih, etničnih, razrednih ali spolnih) pa velja, da je edino pravo orožje za boj s predsodki resnica. Cankar je Jude presojal pod vtisom različnih vrst predsodkov, ki jih je prevzel iz okolice, v kateri je živel in deloval, ne da bi pri tem zavzel izrazito osebno stališče do njih. Drugače je bilo pri pisateljih judovskega rodu, saj so jih predsodki osebno

prizadeli in so zato čutili potrebo, da zavzeto branijo Jude in njihove vrednote. Tak primer je avstrijski pisatelj Stefan Zweig (1881–1942), ki je bil v svojem zgodnjem obdobju Cankarjev sodobnik, med prvo in drugo svetovno vojno pa je doživljal nerazumno preganjanje Judov. V omejenem obsegu za primerjavo upoštevamo le njegovo avtobiografijo *Včerašnjji svet*.

1 Mesto in načini predstavitve Judov pri Ivanu Cankarju

Ivan Cankar je pokazal svoj odnos do Judov v več literarnih besedilih, kritikah in pismih. V zgodnjem kritičnem članku Melanholične misli (1900) piše, da je bil neki židovski vagabund na Češkem obtožen umora dveh krščanskih deklet. Cankar obsoja surovo, strastno, zverinsko preganjanje domnevnega židovskega zločinca in ugotavlja, da je človek »nedolžnega smehljaja« in »genljivih fraz« zmožen celo obrednega umora, proti temu pa se niti ni mogoče boriti; »tako je baje zahtevala vera. Če ni zahteval ritus, je zahtevala dogma« (Cankar 1970: 272).

Leto dni zatem v spisu Almanahovci (1901) v slabšalnem pomenu omenja židovsko-liberalni dunajski časnik *Novo Prešo – Neue Freie Presse* (Cankar 1975: 100). Isti časopis označi negativno tudi v članku Kako sem postal socialista (1913) iz svoje poznejše, ljubljanske dobe. Cankar omenja ta list kot glasilo »dunajskih nemško govorečih židov« ter »glasilo avstrijske inteligence vseh narodnosti in ver«. Uvodne članke, ki jih »v palestinsko-pojočem slogu piše gospod Moritz Benedikt«, označi kot »avstrijski evangelij« (Cankar 1976: 120–121).¹ Podobno piše slabšalno o Judih tudi v feljtonu Zgodovinska seja (1910); ironično jih omenja med tistimi, ki so »po deveti deželi« razglasili novico o obstoju »umetnosti« (Cankar 1975: 221).

Najočitnejši zgled sovražnosti do Judov v Cankarjevi literarni kritiki je najverjetneje njegova kritika Severjevega romana *Žena* iz leta 1910. Ob kritiki slovenskega literarnega šunda obtožuje nekega Juda, da je s svojimi »umazanimi« novci plačal študenta, da je prevajal literarni šund, ki ga Slovenci dotlej niso poznali, in s tem plačal uničevanje slovenske kulture.

V svojih pismih Cankar redko omenja Jude.² Njegov odnos do Judov se bolj jasno kaže v njegovih literarnih delih, predvsem v krajši in daljši prozi, črticah, novelah in v romanih *Na klancu*, *Tujci*, *Hiša Marije Pomočnice* itn.

V noveli *Kralj Malhus* iz pisateljevega dunajskega obdobja (1899) je za Malhusa usodna Židinja, skoraj še otrok, belega obraza in globokih, zamišljenih temnosivih oči. Vanjo se kralj tako zaljubi, da od vznemirjenja, skušnjav in nečistih želja povsem oslabi. A deklet, ki si jo zaželi kralj, ponoči uide k zanikrnemu študentu Milanu. Tedaj kralj po vsem kraljestvu ukaže neizpolnjiv ukaz, naj se prepove »spolna ljubezen« kot »nemaren in nizek čut, ki nikakor ne pristoji plemenitemu rodu človeškemu, ustvarjenemu za Boga, globoke misli, svete ideale in druge vzvišenosti« (Cankar 1971: 238).

V romanu *Na klancu* (1901) Cankar vključi podobo Žida, ki ne posreduje, ko je Jezus v nemilosti: podobno kot »tisti žid v cerkvi, ki sedi ob strani in gleda, kako bičajo Jezusa«, tudi romarji na vozu proti romarski gori nočejo čakati male deklice Francke, ko jokajoč teče za vozom (Cankar 1971: 18).

Po drugi strani je Cankar sočuten do uboge umirajoče židovske deklice Pavle v romanu *Hiša Marije Pomočnice* (1904); v dunajski bolnišnici jo obiščejo njen brat Edvard in njene sestre. Cankar označi Edvarda kot lepega, nežnega judovskega mladeniča (Cankar 1972: 21–22, 56). V romanu ne dela razlik

¹ Povsem drugačno sodbo o istem časopisu in njegovem uredniku je navedel Stefan Zweig v *Včerašnjem svetu*. Časopis je označil kot edino dunajsko glasilo »velikega ugleda [...], odlične drže, kulturnega prizadevanja in političnega ugleda za vso avstro-ogrsko monarhijo« (Zweig 2008: 111).

² Glej *Pismo Karlu Cankarju* 26. 2. 1900 v *Zbranih delih*, 26, 69–70 in *Pismo Albini Löffler* 28. 4. 1910 v *Zbranih delih*, 28, 176.

med židovskimi in nežidovskimi dekleti; ko pridejo v sobo angeli, ki imajo obraze bolnih deklic, je med njimi »celo Pavla, židovka« (Cankar 1972: 78).

Cankar pa slabšalno označuje Juda v avtobiografski črtici Materina slika (1905), v kateri se spominja, kako ga je židovski trgovec spodil, ko ga je prosil za materino sliko, ki jo je po pomoti prodal skupaj s kovčkom. Prvoosebni pripovedovalec ob tem dogodku pomisli: »Žid je in se veseli moje nezgode.« (Cankar 1974: 329.)

Iz Cankarjeve primerjave s krščanskimi dekleti je razvidno, da so imeli ljudje predsodke do židovskih deklet. V noveli Melitta iz zbirke *Volja in moč* (1911) Cankar opisuje poljsko Judinjo »prosojno belih lic« in temnih oči: »Melitta je bila tako lepa, da bi človek omamljen pokleknil prednjo, če bi mu povedala, da ni poljska židinja, za katero so jo razglašali, temveč krščanska svetnica, sama sveta Agata.« (Cankar 1974: 23.)

Delo, ki morda najbolj razgali Cankarjeve predsodke o Judih, pa je njegova povest Krčmar Elija (1911). V njej oderuški Jud z alkoholom ljudem uniči pamet ter jim ukrade njihovo premoženje in posest. Osojčani ga označijo za »antikrista« in »satana« in mu iz maščevanja požgejo domačijo. A Elija čez čas na pogorišču postavi gosposko hišo in s podložniki ravna »hujše, nego svoje dni valpet s tlačani«. Na vrhuncu svoje moči nasede ženski, ki je za Osojčane tujka; ta ga z nečimrnostjo in razsipnostjo kmalu spravi na boben, nato pa obubožanega zapusti (Cankar 1974: 146–147).³

2 Stefan Zweig o predsodkih do Judov in idejni razlogi za antisemitizem

Stefan Zweig v svoji avtobiografiji *Včerajšnji svet* omenja mesto in usodo Judov v

Srednji Evropi, predvsem na Dunaju. V poglavju *Universitas vitae* posebej izpostavi vlogo dunajskega Juda Theodorja Herzla (1860–1904), ki ga je spoznal kot urednika podlistka v *Neue Freie Presse* in ga doživel kot prvo osebnost svetovnega formata, ki jo je srečal v svojem življenju, ne vedoč, kakšen preobrat bo povzročila v usodi judovskega ljudstva.

Herzl je bil rojen v Budimpešti, v letih 1878–1884 je študiral na Dunaju. Prizadela ga je sovražnost do Judov na Dunaju in po Evropi, predvsem pa degradiranje judovskega častnika francoske vojske Alfreda Dreyfusa (1859–1935) na podlagi ponarejenih obtožb; po krivem je bil namreč obtožen vohunjenja za Nemčijo. Herzl je bil pri tem dogodku navzoč kot dopisnik; ko je Dreyfus obtožbe zanikal, je bil Herzl »iz dna srca prepričan, da je Dreyfus nedolžen, da so mu naprtili strašno breme izdajstva samo zato, ker je bil Jud« (Zweig 2008: 114). Njegova obsodba je izzvala proteste po vsem svetu, zato je bil leta 1899 pomiloščen. Ko so Dreyfusa degradirali, je Herzla »kakor meč presunila misel na večno izobčenje njegovega ljudstva. Če je ločevanje neizogibno, potem naj bo popolno! Če je ponižanje vedno znova naša usoda, se moramo z njo soočiti s ponosom. Če trpimo zaradi svojega brezdomstva, si sami ustvarimo domovino!« (Zweig 2008: 114–115.) Tako je Herzl leta 1896 objavil kratek spis *Der Judenstaat* (Judovska država), v katerem se zavzema za ustanovitev judovske države v Palestini na podlagi mednarodnega sporazuma. Njegova ideja je postala osnova za sionistično gibanje, ki je po drugi svetovni vojni začelo uresničevati ustanovitev judovske države.⁴

Stefan Zweig ni bil religiozen Jud. Nekoč je zase dejal, da je »Jud po naključju«,

³ Zibelnik (2007) navaja in presoja še druge omembe Židov v Cankarjevih delih, npr. v povesti Hlapec Jernej in njegova pravica, noveli Dana, povesti Signor Antonio, črticah Moja miznica in Hudodelec itn. Ugotavlja, da je Cankar v »nekaterih stikih z Židi doživel tudi negativne izkušnje [...]. Vendar [...] tudi v stikih s Slovenci in Nemci ni imel samih pozitivnih izkušenj« (Zibelnik 2007: 70).

⁴ Sionizem je vzniknil po letu 1890 kot judovsko narodno gibanje, ki je prispevalo k oblikovanju judovske narodne matice v Palestini in, pozneje, izraelske države.

a »naključje« je bilo dovolj, da je globoko doživljal usodnost svoje judovske identitete. Bil je kozmopolitski pisatelj, ki je želel z vsemi živeti v miru in sožitju, a je moral doživeti tudi vzpon nerazumne nacistične ideologije in grozote druge svetovne vojne. Pod vtisom preganjanja, ki ga je prisililo v beg vse do Brazilije, je pred samomorom leta 1942 v uvodu v avtobiografijo *Včerajšnji svet* med drugim zapisal, da ni obžaloval trenutka, ko ni vedel, kam, »saj postane prav brezdomec v nekem novem smislu svoboden, in kdor ni na nič navezan, se mu tudi na nič več ni treba ozirati« (Zweig 2008: 5). Temu spoznanju pa ustreza Zweigova razlaga pogostega nesporazuma v povezovanju Judov z gospodarskimi zadevami. V prvem poglavju z naslovom Svet varnosti izpostavi tisto, kar Jude morda dejansko najbolj ločuje od drugih etničnih skupin:

Ljudje na splošno mislijo, da je glavni življenjski cilj judovskega človeka bogatenje. To je velika zmeta. Bogatenje zanj pomeni le vmesno stopnjo, sredstvo, s katerim doseže resnični smoter, nikakor pa ni nekaj globljega, notranjega. V resnici pa si Jud prizadeva za svoj notranji ideal, ki je, da bi se povzdignil na duhovno, višjo kulturno raven. Ta težnja k duhovnemu življenju prek gole snovnosti se nazorno kaže že pri vzhodnem pravovernem judovstvu, kjer se močneje kažejo pomanjkljivosti in prednosti tega ljudstva: pobožni razlagalec Svetega pisma v skupnosti velja tisočkrat več kot bogatin. Celo najpremožnejši človek bo svojo hčerko raje dal za ženo ubožnemu duhovniku kot pa trgovcu. Ta nadrejenost duhovnih vrednot prežema vse sloje Judov (Zweig 2008: 21–23).

Stefan Zweig v svoji knjigi najbolj izpostavi uganko, zakaj je nestrpnost po prvi svetovni vojni prerasla v sovražstvo do Judov, z nastopom nacizma pa v holokavst nepopisnih razsežnosti. Številne zgodovinske študije o vlogi Judov v Evropi ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja ugotavljajo, da zlasti v

kriznih časih vojne množice nagonsko iščejo grešnega kozla in ga navadno najdejo v tujcih. Judje pa so bili neizbežna tarča tudi zaradi svojega vpliva na področjih gospodarstva in kulture.

Poglobljene zgodovinske in kulturološke študije opozarjajo, da je globlji razlog treba iskati na duhovni in idejni ravni. V antičnih časih so Judje nehote izzivali »narode« zaradi svoje radikalne duhovne in etične naravnosti, v modernih nacionalističnih gibanjih pa nastopi še dodaten razlog: zavračanje tradicionalnih etičnih osnov in obujanje želje po vračanju v predjudovske in predkrščanske korenine. To je značilno tudi za idejne tvorce nacizma, ki so v judovski religiji videli praznoverje, ki je v nasprotju z germanskim odkrivanjem davnih naravnih korenin nemške kulture. To dokazujejo številne izjave in knjige, ki so jih pisali utemeljitelji nacistične stranke, med drugim tudi pruski general Erich Ludendorff (1865–1937). V razburkanem obdobju na začetku 20. stoletja je bilo za Jude posebno usodno, da so jih na Zahodu povsod videli kot nevarne revolucionarje, zlasti v zvezi z oktobrsko revolucijo v Rusiji.⁵

3 Psihološki premislek o predsodkih do tujcev in posebej do Judov

Razmislek o odnosu do Judov v evropski in svetovni zgodovini dobi svojo pravo razlago šele v širšem kontekstu tematike tujstva, ki je naravna resničnost vsakega človeka. Vsak človek se čuti tujca v svojem okolju in v svoji eksistencialni zavesti, saj se nikoli ne more povsem identificirati z okoljem in z drugimi ljudmi, pa tudi ne s svojim lastnim jazom. Ljudje širokega duha v drugačnosti in tujstvu prepoznajo smisel in bogastvo, za ozkomiselne ljudi pa je vse, kar je drugačno, moteče in tuje ter zanje pomeni prikrito grožnjo.

Ivan Cankar je v svoji črtici Melanholične misli nakazal podlago za premislek o

⁵ Glej zlasti Léon Poliakov: *The History of Anti-Semitism*. Part One (1870–1914): The German Lands: The Image of the Jew (3–30); Part Two (1914–33): The German Lands (137–161).

predsodkih, ki se končajo z nasiljem, in se tako izognil »rasni« konotaciji problema. Ob spominu na način obsodbe »neznatnega židovskega vagabunda« na vislice nekje na Češkem je izrazil svojo sodbo o surovosti in dvoličnosti človeške narave: »V tisti uri je vrgel človek raz svojo ramo spretno tkano hinavsko haljo, ki se imenuje 'civilizacija'; in natura se je pokazala v vsem svojem veličastvu.« (Cankar 1970: 271.) Onkraj vseh rasnih in drugih premislekov vidi na delu človeško »meso«, zato je vsak človek bolj ali manj ujetnik predsodkov s škodljivimi posledicami (Cankar 1970: 272).

Bergmann (1988: 9–34) navaja tri teoretične vidike presojanja simptomov fenomena predsodka v človeku: psihoanalitično razlago; teorijo o frustracijah, ki generira agresivnost; teorijo o avtoritarnem tipu osebnosti. Bistvo psihoanalitične teorije razlage predsodkov je domneva, da so predsodki posledica nevrotičnega reševanja notranjih psihičnih konfliktov v iskanju potrditve lastnega jaza. Skladno s tem izhodiščem predstavniki psihoanalitične metode razlagajo, zakaj se agresivnost do tujcev stopnjuje v obdobjih socialne, ekonomske in politične krize, ko je lastni jaz še posebej postavljen pred preizkušnjo. Teorija o notranjem razmerju med frustracijo in agresivnostjo temelji na domnevi, da agresivnosti sploh ni brez predhodnega občutka frustracije. Na to teorijo se navezuje razlaga katarze v smislu prenašanja agresivnosti na »grešnega kozla«. Tretja vrsta psihološke razlage nestrpnosti in predsodkov pa izhaja iz ugotovitev, da obstaja poseben tip ljudi, ki so po naravi avtoritarni in so zato v primeru, da pridejo na oblast, posebno nevarni.

Kombinacija vseh treh ozadij za nestrpnost in predsodke razloži, zakaj se v vseh časih dogaja posploševanje, s tem pa se ustvarjajo različni stereotipi o posameznih narodih, religijah, kulturah, stanovih in poklicih. Ugotavljanje psihičnih osnov nestrpnosti in

predsodkov pomeni tudi iskanje možnosti za izhod iz nevarnih in škodljivih psihičnih stanj. Zagovorniki psihoanalitične razlage predsodkov iščejo rešitve predvsem na individualni osnovi ozaveščanja, raziskovalci bolj sociološke smeri pa večjo pozornost posvečajo družbenim in vzgojnim sistemom. Razlogi za raziskovanje izvorov predsodkov in njihovega premagovanja se v novejšem času niso zmanjšali, temveč povečali. Živimo namreč v izrazito globalnem svetu, ki je v kriznih časih vse bolj izpostavljen morebitni agresivnosti večine do predstavnikov manjšine.⁶

Judje so imeli med priseljenci po vsem svetu v različnih zgodovinskih obdobjih poseben status. V krščanskem okolju se Judje, ki so zavestno varovali svojo religijsko identiteto, niso mogli izogniti posledicam izrecnega zavračanja Jezusa v primarnih virih in zato tudi ne očitku, da so njihovi »očetje« pri rimskih oblasteh izsilili njegovo smrtno obsodbo. Prav tu pa je izvor srednjeveške krščanske legende o blodečem Ahasverju, ki je postala osnova za skoraj nepregledno število literarnih in glasbenih stvaritev motiva blodečega Ahasverja v evropski kulturi, pomembno pa je zaznamoval tudi slovensko slovstvo.

4 Sklep

Kritični ocenjevalci vloge Judov v njihovi novi domovini so bili pozorni predvsem na njihov odnos do večinskega prebivalstva. Pri Judih so odkrili razloge za kritike, zlasti ker so se veliko udeleževali na finančnem pohlepu; od tod stereotipi o judovskem pohlepu in brezsrčnosti. Izkušnje in pogledi o tem so motili tudi Ivana Cankarja. Ker Judov in judovstva ni poznal dovolj dobro, tematika ni prišla v središče njegovih refleksij, ki sicer dajejo enkratno pečat njegovemu literarnemu ustvarjanju in vrednotenju. Cankarjevi liki Judov in njegove sodbe o njih razkrivajo, da stereotipno opisovanje Judov v literaturi, ki

⁶ O premagovanju predsodkov in negativnih stereotipov govori Henri Tajfel (Bergmann 1988: 542–546).

ga srečujemo v nekaterih, a ne vseh pisateljevih delih, samo po sebi še ne kaže zanesljivo, kako trdno je Cankar doživljal predsodke o Judih in koliko so bili ti zakoreninjeni v njem. Neskladje presoje Judov v različnih pisateljevih delih kaže, da se njegovo pisanje ni vedno ujemalo z njegovimi siceršnjimi vrednotami, stališči in prepričanji. Prav to pa je prednost Stefana Zweiga, ki sicer ni bil ortodoksen Jud, a se je kot Jud identificiral z duhovno osnovo judovstva. Po notranji nujnosti svoje pripadnosti judovstvu je lahko presodil dejanski pomen judovske duhovne kulture v Evropi, v najbolj masovni in uničujoči stihiji antisemitizma pa je bil prisiljen izraziti svoje začudenje nad nerazumnim sovraštvom do Judov v programu nacionalistično obremenjenih ideologij. Iracionalnost antisemitizma in predsodkov vseh vrst pa je poseben razlog za intenzivno raziskovanje tega pojava na področjih zgodovine, psihologije, teologije in drugih humanističnih znanosti.

Viri in literatura

- BERGMANN, Werner (ur.), 1988: *Error Without Trial: Psychological Research on Antisemitism (Current Research on Antisemitism)*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- CANKAR, Ivan, 1968: Kralj Malhus. *Zbrano delo* 8. Ljubljana: DZS. 211–250.
- CANKAR, Ivan, 1970: Melanholične misli. *Zbrano delo* 9. Ljubljana: DZS. 271–274.
- CANKAR, Ivan, 1971: Na klancu. *Zbrano delo* 10. Ljubljana: DZS. 5–192.
- CANKAR, Ivan, 1972: Hiša Marije Pomočnice. *Zbrano delo* 11. Ljubljana: DZS. 5–100.
- CANKAR, Ivan, 1972: Nespodobna ljubezen. *Zbrano delo* 15. Ljubljana: DZS. 89–107.
- CANKAR, Ivan, 1974: Materina slika. *Zbrano delo* 17. Ljubljana: DZS. 325–330.
- CANKAR, Ivan, 1974: Krčmar Elija. *Zbrano delo* 19. Ljubljana: DZS. 74–150.
- CANKAR, Ivan, 1974: Volja in moč. *Zbrano delo* 20. Ljubljana: DZS. 7–102.
- CANKAR, Ivan, 1975: Almanahovci, Artur Sever: Žena, Zgodovinska seja. *Zbrano delo* 24. Ljubljana: DZS. 94–102, 151, 221–227.
- CANKAR, Ivan, 1976: Kako sem postal socialist. *Zbrano delo* 25. Ljubljana: DZS. 114–121.
- GRDINA, Igor, 2005 (2002): Žid v zrcalu slovenske književnosti. Tone Smolej (ur.): *Imagološko berilo*. Ljubljana: Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete. 67–90.
- PLOUS, Scott (ur.), 2003: *Understanding Prejudice and Discrimination*. New York: McGraw-Hill.
- POGAČNIK, Jože (ur.), 1974a: *Reformacijsko slovstvo: izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- POGAČNIK, Jože (ur.), 1974b: *Srednjeveško slovstvo: izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- POLIAKOV, Léon (ur.), 1985: *The History of Anti-Semitism. Suicidal Europe 1870–1933*. Volume IV. Oxford: Oxford University Press.
- PREŠEREN, France, 1974: *Zbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SMOLEJ, Tone (ur.), 2005: *Podoba tujega v slovenski književnosti: Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti: Imagološko berilo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- SVETOKRIŠKI, Janez, 1974: *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VALVASOR, Janez Vajkard, 1994: *Slava vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ZIBELNIK, Luka, 2007: *Antisemitizem Ivana Cankarja. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ZWEIG, Stefan, 2008: *Včerajšnji svet*. Ljubljana: Mladinska knjiga.